

LIETUVOS PASIENIO
MIESTELIŲ ATMINTIES
IR TAPATYBĖS BEIEŠKANT

Pernai lietuvių sociologinius antropologinius kokybinius tyrimus papildė VU Kau-
no humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių
tyrimų centre parengta monografija *Lietu-
vos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė:
Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*¹. Knyga na-
grinėja aktualią, galima sakyti, ir madingą
temą, kuri Europos socialiniuose ir huma-
nitariniuose moksluose tapo ypač svarbi po
geležinės uždangos griuvimo. Pasikeitus
geopolitiniam žemėlapiui, daugybė bend-
ruomenių pagaliau galėjo ar net turėjo iš
naujo apibrėžti savąją tapatybę, ieškoti jos
įprasminimo naujuose kolektyvinės savas-
ties modeliuose. Monografijoje svarstomos
kompleksinės istorinės atminties ir tapaty-
bės (iš esmės etninės) sąsajos trijuose Lie-
tuvos pasienio miesteliuose, o šias sąsajas
struktūrinančiu veiksmu pasirinkta vietos
bendruomenių raida, apimanti, su kai ku-
riomis išlygomis, beveik šimto metų laiko-
tarpį: nuo XX a. iki XXI a. pradžios.

Tai trijų pasienio miestelių – Valkinin-
kų, Vilkyškių ir Žeimelio – studija, kurią
sudaro trys dalys. Kiekvienas miestas yra
gerokai vienas nuo kito nutolusiuose Lie-
tuvos regionuose, kurie patyrė skirtingų
valstybių ideologinį poveikį ir politines

ambicijas, suformavusius dabartinę mies-
telių bendruomenę ir vis dar struktūrinan-
čius istorinę atmintį. Valkininkai yra netoli
Lenkijos ir Baltarusijos sienos, Vilkyškiai –
buvusios Mažosios Lietuvos teritorijoje, o
Žeimelis – netoli nuo Latvijos. Visa studija
grindžiama pačių autorių iš šių miestelių
gyventojų surinktų autentiškų pasakojimų
ir literatūrinių kūrinių, kuriuose atsispindi
šių kraštų istorija, analize.

APIE KNYGĄ

Studijoje, remiantis asmeninės ar šeimos
atminties pasakojimais, atskleistas daugia-
planis istorinės praeities vaizdinys – realiai
išgyventa ir patirta istorija – ir sykiu vaiz-
džiai perteikta pasienio miestelių bendruo-
menių etninių tapatybių įvairovė, lėmusi
skirtingas istorinės atminties konfigūraci-
jas, pasakojimų formas bei turinius. Įdo-
mu, kad tyrimui pasirinkti ne didmiesčiai,
kurie tradiciškai suvokiami kaip skirtingų
kultūrų sąveikos bei sugyvenimo vietos,
bet miesteliai – tos multikultūrinės terpės,
kurios demografiškai ir socialiai yra gana
konservatyvios, kur pokyčiai vyksta lėtai,
o pati bendruomenė yra palyginti sėsli.
Toks pasirinkimas leidžia tikėtis pažinti
vietos bendruomenių santykių ir tapatybių
kaitą istoriniame kontekste.

Monografiją parašė trys skirtingų huma-
nitarinių ir socialinių mokslų sričių atstovai.
Ji prasideda ir baigiasi filosofės dr. Jurgos
Jonutytės įžvalgomis, kurios formuoja ana-
litinę visos studijos struktūrą. Siekdama

1 Jurga Jonutytė, Lina Būgienė, Aleksandras Krasno-
vas. *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė:
Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*: Monografija, Vil-
nius: Vilniaus universitetas, 2013. – 246 p.

atskleisti mažų Lietuvos pasienio bendruomenių tapatybės savitumą, J. Jonutyte imasi šių bendruomenių istorinės atminties turinio bei formos analizės – Valkininkų, Vilkyškių ir Žeimelio atvejai pristatomi vis per kiek kitokią interpretacinę prizmę, bet sykiu sujungiami į vieną analitinę schemą.

Sudėtinga Lietuvos XX a. geopolitinė istorija ir konfliktai sukūrė labai skirtingas pasienio miestelių bendruomenes, turinčias tiek kitokią praeitį, tiek kitokius šioms bendruomenėms priklausančių narių tarpusavio santykius. Valkininkų lietuvių ir lenkų istorinės atminties naratyvai nepanašūs į Vilkyškių lietuvių ir lietuvininkų / šišioniškių / vokiečių / prūsų naratyvus, o visi jie skiriasi nuo Žeimelio lietuvių, latvių ir žydų istorinės atminties. Pavyzdžiui, J. Jonutyte šiuos miestelius bando sugretinti ir palyginti tarpusavyje pagal bendruomenės sutelktumą. Ji domisi, kokias reprezentacijas istorinės atminties naratyvuose įgyja miestelio bendruomenė: ar ji suvokiama kaip vienas darinys, ar kaip atskirų grupių suma, ar kaip atskiri individai? Valkininkų gyventojų naratyvuose miestelio bendruomenė reprezentuojama kaip pasidalijusi į dvi konkuruojančias grupes, vilkyškiėčių – atspindimas vieningos bendruomenės vaizdinys, o Žeimelio žmonių pasakojimuose bendruomenės pajauta išvis nepastebima.

J. Jonutyte surestą analitinę studijos karkasą kiti du knygos bendraautorai lengvai „aprengia“ empirinės medžiagos analize. Įvairiaspalvius trijų miestelių bendruomenių portretus bei tapatybes atskleidžia folkloristės dr. Linos Būgienės antropologiniai tekstai, pagrįsti atminties pasakojimais, o socialinės literatūrologijos atstovas dr. Aleksandras Krasnovas, pasitelkęs grožinės literatūros tekstus, knygą papildoma Mažosios Lietuvos etninių tapatybių analize. Nors visose trijose atskirus miestelius

nagrinėjančiose dalyse siekiama atlikti panašius analizės pjūvius, kiekviena dalis turi ir savitą tematiką.

Pirmojoje knygos dalyje apie Valkininkų bendruomenę domimasi tarptautinio konflikto poveikiu istorinės atminties pasakojimui – patirtiems trauminiais praeities išgyvenimams, kurie stimuliuoja istorinės atminties „tylėjimą“ skirtingose etninėse grupėse. Pasirinkti šį analizės aspektą ir gilintis į jį tikriausiai autorius pasakotino tai, jog valkininkiečių bendruomenė yra gana stabili ir nepakitusi – ją sudaro kelias kartas ten sėsliai gyvenantys žmonės, kurių šeimos istorinė atmintis formavosi toje pačioje geografinėje vietovėje ir įtraukė tiesioginių gana senų istorinių įvykių patirtis. Antrojoje dalyje, skirtoje Vilkyškių bendruomenei, daugiausia kalbama apie etninę tapatybę, jos turinį, ribas, jų slinktis ir konfliktus. Pasakojimui apie šią vietovę knygos autoriai pasitelkia populiarią interpretacinę schemą, dažnai taikomą nagrinėjant kaip tik šios geografinės teritorijos – buvusios Mažosios Lietuvos – pasienio bendruomenių tapatybę. Remiamasi supaprastinta binarine opozicija, savotiška priešprieša: vietiniai *versus* atvykėliai; okupuotieji *versus* atėjūnai / perkeltieji; turintys pakitusią / besikeičiančią etninę tapatybę (prūsai, vokiečiai, šišioniškiai, lietuvininkai) *versus* išlaikę stabilią etninę tapatybę (lietuviai); turintys ilgą istorinę su vietove susijusią atmintį *versus* turintys trumpą istorinę su vietove susijusią atmintį. Autorius domina, kaip šios bendruomenės istorinę atmintį veikė sovietinis geopolitinės praeities ignoravimas, nutylėjimas ir nepriklausomybės „geografinių istorinės tiesos atradimų“ kontekstai. Siekiama parodyti, į ką bendruomenėje atsigręžia skirtingos etninės grupės, puoselėdamos savo istorinę atmintį. Šio skyriaus veikėjai – Vilkyškių gyventojai – skiriasi nuo

valkininkiečių savo istorinėmis sąsajomis su gyvenamąja vieta. Tarp vilkyškiečių yra tik nedidelė dalis tų, kurių gyveno čia jau kelios kartos. Didžioji miestelio gyventojų dalis – atvykę pokaryje. Kaip tik ši aplinkybė savaip struktūrina istorinę gyventojų atmintį ir skirtingų praeities įvykių reikšmę atskiroms etninėms grupėms Vilkyškiuose. Trečiojoje, trumpiausioje, dalyje apie Žeimelio bendruomenę nagrinėjami etninių grupių tarpusavio santykiai. Tiesa, skirtingai nei kituose skyriuose, čia aptariami ne tik santykiai tarp dabarties miestelio etninių grupių – lietuvių ir latvių, bet ir dabartinių gyventojų santykis su praeityje gyvenusiais lietuviais, latviais ir žydais. Daugiausia dėmesio skirta latvių asimiliacijos lietuviškoje terpėje ir buvusių miestelio gyventojų žydų likimo Žeimelyje istorinės atminties, o tiksliau – nutylėjimo problemoms. Tokią skyriaus tematiką taip pat greičiausiai lėmė gyventojų sąsajos su miesteliu. Čia didžiąją bendruomenės dalį sudaro po karo atvykę gyventojai, todėl ilgōs istorinės atminties su vieta jie nepuoselėja. Šioje knygos dalyje detaliau aptariamas ir miestelio / krašto istorinės atminties paminklus kūrusio mokytojo poveikis vietos žmonių istorinei atminčiai.

Studiją laikyčiau pozityviu trijų mokslininkų bendradarbiavimo pavyzdžiu, nes jų pateiktos istorinės atminties, pasakojimo ir tapatybės sąsajų interpretacijos susijungia į vientisą analizę, o tai lietuviškame socialinių ir humanitarinių mokslų kontekste ne itin dažnas dalykas.

*JUSLINĖS ATMINTIES PASAKOJIMAI:
KARAS IR TAIKA*

Knygos autoriai neieško vienos istorinės tiesos. Taip pat jie nesistengia tokios tiesos nei patvirtinti, nei paneigti individualiais atminties pasakojimais. Jų analizuojami in-

dividualios patirties ir istorinės atminties pasakojimai, pateikti mikrolygmeniu, išplečia poleminę istorinės praeities panoramą ir reikšmingai praturtina oficialiuosius istorijos, o ypač karo nusikaltimų naratyvus.

Monografijoje domimasi, kaip XX a. karo nusikaltimų išgyvenimas lėmė pasienio multikultūrinių bendruomenių raidą, todėl nemaža dėmesio skirta trauminei patirčiai ir jos poveikiui bendruomenės narių tapatybei. Raktu šiai patirčiai atskleisti tampa turinio ir formos analizė, leidžianti skirstyti pasakojimus į atskiras analitines kategorijas. Šią analitinę schemą laikyčiau visos studijos didžiausiu privalumu. Tokią schemą analizei dažniausiai taiko J. Jonutytė, o jos kolegos labiau domisi naratyvų turiniu. Pavyzdžiui, etninių grupių istorinės atminties turinių analizė pasienio miesteliuose J. Jonutytei padeda nustatyti ryšį tarp grupių uždaro ir naratyvų skirtingumo: „atminties turinių skirtingumas rodo bendruomenių – žydiškosios ir lietuviškosios bei latviškosios (arba – krikščioniškosios) uždaramą viena nuo kitos“ (p. 204).

Labai vertinga analizės dalis yra specifinės naratyvo formos, tiksliau – atminties raiškos formos, „atradimas“. J. Jonutytė išskiria „juslinius prisiminimus“, susijusius su svarbiomis istorinių įvykių patirtimis:

[T]iesioginių praeities konfliktų liudininkų atsiminimai dažnai perteikiami pasikar-tojant kokioms nors juslinėms patirtims, kurių atsiminimas lyg įkapsuliuotas į keletą žodžių, išreiškiančių patį pirmąjį to, kas įvyko, išpūdį (p. 72).

Autorė iškelia ir keletą svarbių metodologinių klausimų.

Kaip suprasti tokią įvykio artikuliaciją: ar ji išreiškia pasakotojo tapatybės sutrikimą, ar ją galime laikyti lygiaverte kryptingiemis